

WYBRAĆ – WYBIERAĆ, WYBÓR, WYBORY

Historia tych wyrazów sięga najwcześniejszych stadiów rozwojowych języków indoeuropejskich, tj. języka praindoeuropejskiego i języka prasłowiańskiego. Wyjściową podstawę etymologiczną stanowi pie. rdzeń **bher-*, który na gruncie psł. otrzymał już zwielokrotnioną (w wyniku różnych procesów fonetycznych) postać **byr-* : **bir-* : **bor-*, co dało z kolei podstawę formom *byrati ‘o czynności dokonanej, długotrwałej’ : *birati ‘o czynności niedokonanej, wielokrotnej’ : *borъ ‘o wyniku czynności’. Zmodyfikowane postacie tych wyrazów odnajdujemy w formach polskich *wy-brać* (< *byrati) : *wy-bierać* (< stpol. *bierać* < stpol. *birac* < *birati) : *wy-bór* (stpol. *wybor* < *borъ). Występujący w nich przedrostek *wy-* ma również genezę prasłowiańską i pierwotnie wprowadzał element znaczeniowy ‘na zewnątrz, w górę’ (por. SSP I; SSEJP I; BSEJP; BESJP). Należy zatem podkreślić, że omawiane tu wyrazy należą do najstarszej warstwy zasobu leksykalnego polszczyzny.

Słowniki języka polskiego dają obraz znacznie rozbudowanej rodziny wyrazów, do której należą te leksemy. W pierwszym chronologicznie *Słowniku języka polskiego* (SL) autorstwa S.B. Lindego z lat 1807–1814 ten zbiór jednostek leksykalnych liczy łącznie 30 form: *wybie- rać*, *wybie racz*, *wybie raca*, *wyborca*, *wybie rający*, *wybie rki* / *wybie rki*, *wybor* / *wybie or*, *na wybor*, *wyborneść*, *wyborowy*, *wyboryczny* / *wyborzyczny*, *wyboryński*, *wybrać*, *wybrany*, *wybie rać się*, *wybranie*, *wybie ranie*, *wybraniec*, *wybrańcy*, *wybraniecki*; *obie rać*, *obie racz*, *obie ralność*, *obie rek* (*obie rki*), *obie rz*, *obie rzwia*, *obie rzyciel*, *obie rzycielka*, *obie rać*, *obie rać się*. Trzeba podkreślić, że taka liczebność wynika w części z oboczności przedrostków tworzących te formacje (*wy-* : *o-*), co jest charakterystyczne dla staropolskiego systemu słowotwórczego, w którym formanty prefiksalne nie miały jeszcze jednoznacznie wyspecjalizowanych funkcji. Zjawisko to zniknie po XIX w.

Na uwagę zasługuje znaczna polisemia podstawowej pary aspektowej czasowników *wybrać* – *wybie rać*: 1. ‘wypróżnić do szczętu’, 2. ‘wszystko zabrać, wyłupić, wyplądrować’, 3. ‘wyjąć, wyjmować skądś’, 4. ‘wypatroszyć, wynętrzyć’, 5. ‘wyjmując, wyciągając zbie- rać’, 6. ‘gromadzić, zbierać, pobierać’, 7. ‘wybie rać między jednym a drugim, brać co lepsze’. Charakterystyczna jest uwzględniona w SL staropolska hierarchia znaczeń tych czasowników. Na plan pierwszy wysunięte są cztery znaczenia, które łączy wspólny składnik semantyczny **zabrać** (niejednokrotnie siłą, gwałtem), następne dwa znaczenia łączy składnik **gromadzić**, a dopiero znaczenie ostatnie konstytuuje składnik **zhierarchizowanego wyboru**. Trochę inna hierarchia daje się zauważyć w odniesieniu do podstawowego rzeczownika *wybor* / *wy-*

bior: 1. ‘wybieranie, wybranie należyłości, dochodów, podatków, żołnierzy, nowozaciężnych, wybrańców’ 2. ‘wybieranie, wybranie między jednym a drugim’, 3. ‘wybieranie, wybranie kogoś – np. marszałka, posła’, 4. ‘zbiór najlepszych, np. żołnierzy; elita; dobór składników najwyższej jakości’. Wszystko to poświadcza odmienną niż współczesna skalę wartości kultury sarmackiej.

Na uwagę zasługuje również znaczny stopień synonimizacji określeń: ‘ten, kto wybiera’ to *wybieracz, wybierca, wyborca, wybierający, obieracz, obierzyciel*; ‘będący wynikiem wyboru’ to *wyborowy, wyborczy / wyborzyczny, wyboryński*; ‘ten, który jest / może być wybrany’ to *wybrany, wybraniec, obieralny*; ‘elementy odrzucone, braki, odpadki’ to *wybiarki / wybiorki, obierki*. Odnotować należy także formy i znaczenia wychodzące już wówczas (chyba?) z użycia: *obierz* ‘zdobyc’, *obierzwia* ‘sznur sieci’, *wybierac się* ‘podejmować się czegoś, robić coś’, *obierać się* ‘trudnić się czymś, zajmować się’.

Powyższy stan ilustrują przykładowo następujące cytaty słownikowe:

Kto nie oszczędnie ustawicznie bierze, By miał najwięcej wkrótce wybierze.

Tatarowie Zawichost dobyli, wybrali i spalili.

Rotmistrze w wybieraniu wybrańców od dzierżawców niemają trudność miewają.

Źle wyboru nie czynić, źle nadto wybierać.

Kto raz wybranym się stał, ten z łaski bożej wypaść nigdy już nie może.

Słabośmy się w drogę opatrzyli, letnieśmy się wybrali.

W zły czas wybrałeś się ze swymi pytaniami.

Wybieraczów mądry rozsądek obraniem na papieżstwo Leona wsławił się.

Wybierycy podatków niszczą ubogich ludzi, wyciągając od nich różnych nakładów i kosztów.

Nieprzyjaciele stał swego wojska precz odesłali, nie zostawiwszy przy sobie jeno obierki hałstry nikczemnej.

Przyjaciela bacznie obieraj, a obrawszy mocno trzymaj.

Szlachcie należy obierać króle.

Drzewa należy obierać ze skóry po ścięciu.

Starajcie się dzieci, abyście się w naukach pocziwych pilnie obierali.

Generalność wydała sancytum, przez które od obieralności i głosu na sejmikach oddaliła wszystkich mniej jej sprzyjających.

Prusacy, złupiwszy trupy, obierzą one bogom swoim poślubili.

Niewód miewa na dolnej albo spodniej obierzwi głowy albo kolca z ołowiu, któreby go na dół ciągnęły (SL VI, 456–457, 452–453; III, 407–408, 385).

W *Słowniku języka polskiego* (SJPdor 1967, IX) pod redakcją W. Doroszewskiego występuje zbliżona do SL liczba haseł tej rodziny wyrazów – 29, jednakże zaledwie 11 z nich pokrywa się z zasobem SL: *wybierać, wybiarki, wybor / wybior, wyborca, wyborność, wyborowy, wybrać, wybrany, wybranie / wybieranie, wybraniec, wybraniecki*, a pozostałe 18 to hasła nowe: *wyborczy, wyborczyni, wybornie, wyborny, wyborowicz, wybraniectwo, wybranka, wybraństwo, wybierak, wybieralny, wybieralność, wybierany, wybiorkowy, wybiórczo, wybiórczy, wybiórczość, wybiór, wybiórka*. SJPdor notuje w wyborze słownictwo od połowy XVIII w., co m.in. skutkuje tożsamością części haseł z SL, widać jednak, że procesy reprodukcji słownictwa w XIX i pierwszej połowie XX w. były aktywniejsze niż procesy podtrzymywania starszego zasobu słownikowego. Wiąże się to z bardzo intensywnym rozwo-

jem leksyki języka polskiego w okresie nowopolskim, co z kolei znajduje przyczyny przede wszystkim w przemianach cywilizacyjno-kulturowych, którym w tym czasie podlegała polska wspólnota komunikacyjna.

Podstawowa para aspektowa czasowników *wybrać* – *wybierać* zachowuje polisemiczność również w zbliżonym stopniu do SL (6 znaczeń), jednakże znaczenia tych czasowników mają inne parafrazy i inną hierarchię niż w SL: 1. ‘brać, wyjmować, wydobywać, wynosić, usuwać, uprzętać’, 2. ‘wydłubywać, wykrawać, wyrzynać, wykopywać’, 3. ‘pobierać, egzekwować, ściągać należności’, 4. ‘obierać za pomocą głosowania’, 5. *górn.* ‘wydobywać ze złoża urobek’, 6. *mors.* ‘wyciągać na pokład’.

Najważniejsze zmiany, które dokonały się w semantyce tych czasowników, polegają na ograniczeniu do minimum składnika semantycznego **zabrać** na rzecz składnika **wyjąć**, wykrystalizowaniu się jednoznacznego składnika **dokonać wyboru głosowaniem** oraz ukształtowaniu się znaczeń specjalistycznych. Ilościowe zmiany są w tym wypadku nieznaczne, ale jakościowe – wyraźne. Jeszcze większe zmiany zaszły w semantyce rzeczownika *wyбір*. Tu na plan pierwszy wysunęło się znaczenie ‘wybierania, wybrania spośród kilku lub wielu’, a pierwotnie hierarchiczne znaczenie pierwsze ‘wybierania, wybrania należytości’ jest odnotowane jako ostatnie (6.) z kwalifikatorem *dawne*. Jest rzeczą charakterystyczną, że w SJPDor nie ma hasła *wybory*, choć jest o nim mowa m.in. w parafrazach hasel *wyborca* i *wyborczy*.

Egzemplifikacja słownikowa tych znaczeń jest następująca:

Wybierali łyżkami, każdy ze swych dwojaków, posiłek.

Osiągnąłby wszystkie korzyści, pozostawiając komu innemu wybieranie kasztanów z gorącego popiołu.

Oporządził mury i baszty [...] fosy głębokie wybrać.

Właściciel nie może z przedsięwzięcia wybierać zbyt wiele, bo obiedzi swój sklep i stopniowo doprowadzi do upadku.

Za czasów dawnych polskich, jak wiadomo, wybierano w królewskich ludzi poddanych do znanej nam „piechoty łanowej”.

Sejm jest wybierany na okres czterech lat.

Dziad mój był przez lat 30 zgodnymi głosy gminy miasta tego wybierany na burmistrza.

Ziąb ciągnie od [...] zatopionych szybów, z których dawno już wybrano węgiel.

Mając unieruchomioną śrubę, za rufą zaś włók, którego nie mógł na razie wybrać [...] kazał podnieść na obu masztach po małym żaglu.

Udział w wyborach był wyjątkowo liczny, gdyż stanęło przy urnach blisko 14 milionów wyborców.

Prawo bierne wyborcze, tj. możliwość wyboru na posła, mają zwyczajnie ci, którzy mają prawo czynne, ale z wyższą granicą wieku.

Co tu zrobić? Trzech mnie chłopców kocha [...] nie umiem pomiędzy nimi raz zrobić wyboru (SJPDor IX, 1397–1398, 1403, 1404).

W *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* (USJP 2003, V) pod redakcją Stanisława Dubisza występuje 27 jednostek leksykalnych reprezentujących tę rodzinę wyrazów (bez uwzględniania jednostek odmiennoprefiksalnych), z których aż 20 jest tożsamych z tymi, które rejestruje SJPDor: *wybierać*, *wybirak*, *wybieralność*, *wybieralny*, *wybirka*, *wybir-*

kowy, *wybiórczo / wybiorczo, wybiórczość / wybiorczość, wybiórczy / wybiorczy, wyborca, wyborczy, wybornie, wyborny, wyborowy, wybór, wybrać, wybraniec, wybraniecki, wybranka, wybrany*. Hasła nowe to: *wybierać się, wyborowa, wybory, wybrać się, wybranek, wybrani, wybrana*.

Rozwój realiów politycznych I i II Rzeczypospolitej utrwalił odrębne znaczenie rzeczownika *wybór* 'wybieranie kogoś na jakieś stanowisko' (zaznaczone już i w SL, i w SJPDor): *wybór na posła, wybór króla – prezydenta – delegata, przewodniczącego – prezesa – kandydata*, to zaś stało się podstawą wyodrębnienia się formy *wybory* (bez liczby pojedynczej), pierwotnie formy liczby mnogiej rzeczownika *wybór*. Rzeczownik *wybory* ma liczne kolokacje i terminy: *wybory do sejmiku – parlamentu – senatu – rady narodowej; wybory przedterminowe, przeprowadzać wybory, rozpisać wybory, unieważnić wybory, zarządzić wybory; wybory bezpośrednie – pośrednie – jednostopniowe – kurialne – powszechne – proporcjonalne – równe – większościowe, uzupełniające; startować – kandydować w wyborach*.

Stanowiący podstawę całej rodziny wyrazów dwuaspektowy czasownik *wybrać* – *wybierać* ma współcześnie sześć znaczeń, zaznaczających się już wcześniej, ale mających nieco inną hierarchię i – w części – odmienną zawartość semantyczną: 1. 'dokonywać wyboru, selekcji': *wybrać coś bez zastanowienia, wybrać książkę, wybrane zagadnienia*; 2. 'wziąć (brać), wyjąć (wyjmować) coś ze środka': *wybrać piasek z dna rzeki, wybrać ziemię z wykopu, wybrać jaja z gniazda*; 3. 'wziąć (brać) wszystko do końca': *wybrać pieniądze z konta, wybrać wodę ze studni*; 4. 'głosząc sprawić, że ktoś obejmie jakiś urząd': *wybrać króla, wybierać senatorów, wybrać na prezesa*; 5. *górn.* 'wydobyć (wydobywać) w kopalni urobek ze złoża': *wybrać węgiel z pokładu*; 6. *mors.* 'wyciągnąć (wyciągać) coś z wody': *wybrać kotwicę, wybrać sieci*.

Z innych zmian, dotyczących tej rodziny wyrazów, należy odnotować samodzielność leksykalną hasła *wybrać się – wybierać się*, wcześniej rejestrowanych jako podhasła, urzeczownikowienie form *wyborowa* 'wódka wyborowa', *wybrani – wybrana* 'o osobach bliskich komuś', *wybrani* (bez liczby pojedynczej) *iron.* 'osoby zaszczytnie wyróżnione, często niezasłużenie'. Nie są to zmiany – chciałyby się rzec – rewolucyjne, ale poświadczają one stały proces ewolucji zasobu leksykalnego polszczyzny.

Tytułowe słowa: *wybrać – wybierać, wybór, wybory* należą do słownictwa podstawowego, mającego dużą frekwencję we współczesnych tekstach, często je słyszymy w polemikach na tematy polityczne, w wyborczych hasłach i kampaniach, te bowiem nadają im specyficzną dynamikę. Warto jednak pamiętać, że przed wyborami stajemy od czasów najdawniejszych i w sprawach dużych, i w małych, oraz że w treści tych słów zawiera się również zawsze aspekt konsekwencji naszych wyborów.

S.D.

Bibliografia

- BESJP – Bańkowski, A. 2000. *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- BSEJP – Boryś, W. 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

- Długosz-Kurczabowa, K., Dubisz, S. 2016. *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- S.D. 2019. Słowa i słówka: **wybór – wybory – wybierać**. *Poradnik Językowy* z. 8, s. 118–120.
- SJPDor – Doroszewski, W. red. 1967. *Słownik języka polskiego*, t. IX. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- SL – Linde, S.B. 1994. *Słownik języka polskiego*, wyd. reprint., t. III, VI. Warszawa: Wydawnictwo „Gutenberg-Print”.
- SSEJP – Sławski, F. 1952. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I. Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- SSP – Sławski, F. red. 1974. *Słownik prasłowiański*, t. I. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- USJP – Dubisz, S. red. nauk. 2003. *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. V. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.